

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ МОДЕЛЕЙ УНІВЕРСИТЕТУ

Київський університет імені Бориса Грінченка

Проаналізовано різні методологічні підходи до дослідження ідеї Університету; сформульовано основні теоретико-методологічні засади дослідження концептуальних моделей Університету; визначено їх структурні компоненти; обґрунтовано необхідність дослідження феномену Університету в контексті основних історичних типів раціональності.

Вступ

У людини із самого початку її існування закладено непереборне прагнення пізнавати багатоманітний оточуючий світ і себе саму як одну із найбільших загадок Всесвіту. Стимулами до пізнання могли бути різні потреби: від необхідності вижити – до бажання отримати вище духовне й інтелектуальне задоволення, але завжди вони стимулювали освіту кожної окремої особистості й еволюційний поступ усього людства загалом. Саме освіта забезпечувала відтворення суспільства через процеси трансляції культури і реалізацію культурних норм. Цей процес відбувався безперервно – спочатку стихійно, а згодом, із розвитком суспільних відносин, – цілеспрямовано, за рахунок становлення спеціальних інституцій, що стали втіленням ідей Школи та Університету.

Поставши як ідея в епоху Античності і як інституція у період Середньовіччя, Університет став надбанням європейської культури, потужним інтелектуальним осередком, що, з одного боку, відображав, а з іншого, – зумовлював суспільні трансформації. Розвиваючись у логіці культури, він періодично змінював свої основні засади, причиною чого була переконфігурація сприйняття людиною себе і світу, адже, як зазначив російський дослідник О. В. Долженко, ідея Університету – це врешті-решт ідея людини, яка розвивається [3]. І справді, феномен Університету, як складова ідеї Освіти, нерозривно пов'язаний, перш за все, з Людиною, у якій самою природою закладено непереборне прагнення до знань, з Людиною-ідеалом та тими ціннісними орієнтаціями, що визначають її благо.

Аналіз досліджень і публікацій

Досліджуючи літературу, присвячену *Університету як ідеї*, визначено, що перша спроба глибинної теоретичної рефлексії над сутністю Університету була здійснена І. Кантом у його праці «Суперечка факультетів» (1795 р.). Сам термін «ідея Університету» був введений у науковий дискурс Дж. Ньюменом, що у 1852 р. видав книгу з однойменною назвою, у якій обґрунтував концепцію інтелектуальної моделі Університету. Із цієї праці починається своєрідна традиція використовувати ключове словосполучення у назвах наукових праць, особливо мислителями ХХ ст., серед яких Ю. Габермас («Ідея університету – навчальні процеси»), Г.-Г. Гадамер («Ідея університету – вчора, сьогодні, завтра»), Ф. Р. Лівіс («Ідея Університету»), К. Ясперс («Ідея Університету»), В. Лепеніз («Ідея німецького університету – погляд ззовні»), Я. Пелікан («Ідея

Університету. Переосмислення»), В. Мацкевич («Культурна політика й ідея університету») та ін.

Ідею Університету як складне абстрактне явище розглядають на різних рівнях. Так, кожен конкретний університет має свою ідею – тоді це ідеальна модель його інституційного образу, що характеризується певними ціннісними категоріями, цілями діяльності і т.п. Вона, як зазначає О. В. Долженко, підкреслює своєрідність та відмінні особливості, властиві саме цьому соціальному інституту [3]. І хоча ця візрцева модель через ідеалізацію є досить далекою від дійсності, проте вона виконує своє головне призначення: прояснює інституційну природу даного соціального інституту. Це «прояснення» відбувається за рахунок того, що ідея Університету є своєрідним проектом втілення ідеальної освітньої форми [9]. Можна говорити і про ідею національного Університету, про його призначення і завдання для розвитку держави і її громадян.

У цьому контексті І. А. Медведєв розглядає ідею Університету як один із компонентів національної ідеї [8, с. 26]. В узагальненому вигляді ідея Університету, за методологією М. Вебера, постає втіленням думок та ідеалів певної епохи, що були визначальними у якості компонентів її культурної своєрідності.

Постановка завдання

Осмислення ідеї Університету як об'єкта пізнання потребує визначення основних теоретико-методологічних принципів її дослідження. У цьому контексті, необхідним, також, стає виокремлення та аналіз основних структурних компонентів авторських концептуальних моделей, в яких ідея Університету знаходить своє втілення та реалізацію.

Основна частина

Відповідно методологічним рекомендаціям А. С. Філіпенка, ідею Університету варто досліджувати у трьох вимірах [13, с. 19]. Такими вимірами, на думку науковця, є:

– онтологічний – ідея розглядається як візрєць (такими візрєцями, на нашу думку, можна вважати авторські концептуальні моделі Університету);

– логічний – ідея трактується як загальне поняття процесу пізнання (тобто, це ті окремі ідеї в теорії Університету, на основі яких формується та чи інша концепція, наприклад, ідея єдності навчання та дослідження, ідея елітарної освіти тощо);

– телеологічний – ідея як найвища мета та досконалість (на цьому вимірі, на нашу думку, ідея Університету знаходить своє відображення у місії та освітніх ідеалах).

За подібним методологічним принципом ідею Університету можна розглядати і з позиції чотирьох причин Аристотеля:

– «те, з чого?» – тобто ті *основні ідеї / засади / першопричини*, на основі яких обґрунтована та чи інша концепція Університету. Такий методологічний підхід до теоретичного осмислення Університету можна знайти у Дж. Ньюмена, К. Ясперса та Я. Пелікана. Так, на думку Я. Пелікана, «люди завжди керуються певними першопринципами та вихідними припущеннями, незалежно від того, визнають це вони чи ні» [10, с. 65], тому рефлексія над Університетом у будь-який період його розвитку полягає у знаходженні основних підстав його існування, а потім у постановці питання про їх виправданість;

– «те, чому, або форма» – це *конкретні концептуальні моделі*, у яких, на думку А. М. Донскової, втілена ідея Університету [4, с. 5]. Для її дослідження необхідним стає виокремлення основних цілей, функцій та ціннісних орієнтацій (моделі Дж. Ньюмена, В. фон Гумбольдта, Х. Ортега-і-Гассета та ін.);

– «те, заради чого» – це те *благо-ідеал*, заради якого здійснюється рух. На думку І. Канта, ідеал завжди пов'язаний з ціллю. Досягнення ідеалу відбувається через вирішення протиріччя між особистістю і суспільством, одиничним і множинним. Тому соціальне значення ідеалу філософ вбачав у відповідності людської діяльності загальній цілі людського роду – цілі досягнення досконалості. У цьому контексті основне призначення, або *місія*, Університету орієнтована, з одного боку, на *ідеальний образ людини* як головної *цілі освіти*, а з іншого – на досягнення загального суспільного *блага*;

– «те, звідки початок руху» – це людина з її прагненнями, переконаннями та цінностями, з її постійним невдоволенням і змінними потребами, адже саме вона дає основний імпульс до розвитку себе і світу. У цьому контексті стає актуальним визначення ідеї Університету за І. А. Медведєвим, який розглядає її як систему реалізації ідей суб'єктів в їхніх взаємозв'язках та взаємозалежностях, що знаходяться в постійному русі, у змінах (розвиток – регрес) [8, с. 46].

Важливим положенням для осмислення ідеї Університету стало, також, визначення «ідеї освіти», дане В. О. Огнев'юком, відповідно до поглядів якого вона має свій *початок розвитку*, свої *взірцеві образи* і в ній закладено постійне *прагнення довершеності*. Зародження і початок розвитку ідеї Університету відбулося в період Античності, коли були сформовані основи раціональності як специфічного типу мислення, що визначив розвиток всієї європейської культури та науки і безпосередньо стимулював появу ідеї інституції, яка втілювала культ Розуму. Щодо *взірцевих образів*, то Університет осмислюється як соціокультурний феномен, що набував у своєму розвитку численних форм реалізації і теоретичного осмислення (В. фон Гумбольдт, Дж. Ньюмен, К. Ясперс, Х. Ортега-і-Гассет, С. Й. Гессен, Р. Хатчінс, Т. Веблен, Дж. Керр та ін.). Так, на основі концепцій, принципів, різних підходів до

формування змісту та способів організації освітнього процесу, уявлень про бажані результати були обґрунтовані різні моделі – мисленнєві конструкції, що схематично відображали освітній процес і функції його учасників [12, с. 16].

Концептуальна модель Університету: структурні компоненти. Наукове обґрунтування виправданості побудови мисленнєвих конструкцій знаходимо у М. Вебера, який зазначав, що ідеї, які панують над людьми певної епохи, можна досягнути тільки у вигляді ідеального типу [1, с. 396], що відображає інтерес епохи, представлений у вигляді теоретичної конструкції. Ця категорія дозволяє вивчати реальність, будуючи теоретичні моделі, які допомагають виявити не тільки загальне, але й особливе і навіть індивідуальне в певному культурно-історичному інтервалі. І хоча за ідеалами й не можна визнати об'єктивної реальності, вони, на думку І. Канта, правлять за необхідне мірило розуму, який потребує поняття того, що у своєму роді є цілком досконалим, аби за ним оцінювати й вимірювати ступінь та вади недосконалого [6].

Варто зазначити, що під освітньою моделлю можна також розуміти і реальну практику, яка при своєму зародженні не виходила з якоїсь певної теорії, але поступово набула яскраво виражену якісну своєрідність [2]. Так, моделі середньовічного Університету (болонська, паризька та англійська) не мали теоретичного обґрунтування, але без їх узагальненого аналізу неможливо осмислити ті тенденції та протиріччя, які визначали розвиток вищої освіти не тільки в період Середньовіччя, але і на початку Нового часу, адже ці моделі залишалися єдиними можливими для наукової рефлексії ідеальними типами аж до XIX ст.

Відповідно до означеного, ідеальний тип Університету постає як суб'єктивно-ціннісний концептуальний образ, який створюється для того, щоб отримати можливість його метатеоретичного порівняння з дійсністю. Ідеальна сутність Університету відтак є не стільки факт, скільки регулятивний принцип (С. Й. Гессен), адже ідея діє як стимул, об'єктивно вона ніколи не є повністю досяжною ціллю (К. Ясперс). Саме у діалектичних невідповідностях та протиріччях, які виникають між ідеєю та дійсністю закладено те *прагнення довершеності*, що стає джерелом саморозвитку, а, отже, зумовлює їх безперервний поступ. Як зазначав Г.В.Ф. Гегель, ідеал є там, де є протиріччя, а тому він не може довго знаходитися в досягнутому стані, бо законом розвитку є вічний процес оновлення духовної культури людства.

На основі концептуальної моделі може бути розроблений той чи інший варіант практичної освітньої діяльності та створена діюча модель – конкретна освітня установа, яка проте ніколи повною мірою не зможе втілити весь задум. Освітні ідеали, потрапляючи із наукових абстракцій у реальне життя, стають причинами протиріч між соціальним замовленням і можливостями їх реалізації конкретними освітніми системами; між індивідуальними та суспільними інтересами тощо. Так, за І. В. Захаровим та О. С. Ляхович, створений за певною ідеєю,

університет може стати тим дзеркалом, що відображатиме «фактичну неістинність і несвободу цього світу» і за допомогою якого стане можливим визначити шляхи досягнення ідеалів істини, свободи і справедливості [5, с.115]. Адже осмислення проблем, які виникають у гіпотетичній ідеалізованій моделі, на думку Н. С. Ладижец, може набути певну інструментальність, значно знижуючи ризик невідповідності між тим, що має бути і тим, що є [5, с. 51].

Зважаючи на сказане, можна виокремити два об'єкта пізнання – університет як інституцію та Університет як ідею. У першому випадку аналізуються різні аспекти становлення, розвитку та особливості функціонування *університету як соціальної інституції*. Відповідно здійснюються соціальна, історична, педагогічна, економічна, політична рефлексії. У другому випадку інтерес дослідників зосереджено на теорії Університету, у центрі якої опинилася концепція Університету, або, іншими словами, його ідея та моделі її реалізації.

Осмислення Університету як ідеї в жодному разі не може зводитися лише до історичної реконструкції і послідовного фактологічного опису, так як, на думку Н. С. Ладижец, суттєво важливим стає пояснення механізмів наслідування та змін, виявлення причинно-наслідкових зв'язків взаємодії з оточуючим суспільним і культурним середовищем [7, с. 7]. Реалізувати ці завдання, на нашу думку, неможливо без врахування того впливу на поступ освіти, що завжди тою чи іншою мірою здійснював встановлений тип раціональності. Визначаючи характер суспільних відносин і впливаючи на соціальне замовлення, він багато в чому детермінував формування цілей, цінностей та ідеалів вищої освіти і відповідно її змісту.

Серед вітчизняних та зарубіжних дослідників дану проблематику вивчали, зокрема, І. С. Добронравова, О. О. Дольська, Н. В. Смірнова, А. А. Соловйова, С. А. Степанова, С. М. Ягодзінський та ін. Традиційно виокремлюють класичний, некласичний та постнекласичний типи раціональності (В. С. Стьопін). З одного боку, наукову раціональність пов'язують з історією розвитку науки і природознавства, із вдосконаленням систем пізнання та методологією; з іншого – раціональність стає синонімом розумності, істинності. Так, наприклад, за М. Вебером, раціональність – це точний розрахунок адекватних засобів для визначеної цілі; Л. Вітгенштейн розглядав її як найкращу адаптацію до обставин; на думку У. Дрея, раціональністю є будь-яке пояснення, яке прагне встановити зв'язок між поглядами, мотивами і вчинками людини. Ст. Тулмін вважав, що вона поставала як логічне обґрунтування правил діяльності. Відтак раціональність – це, перш за все, певний спосіб входження людини у світ, якому передувала робота у мисленнєвому, ідеальному плані, направлена на визначення ціннісних орієнтацій, доцільності, індивідуальної користі, суспільного значення тощо.

Зважаючи на означене, осмислення будь-якого соціокультурного феномену (відповідно й

Університету) в контексті основних історичних типів раціональності дасть можливість проаналізувати освітні концепції на основі фундаментальних засад відповідного етапу цивілізаційного розвитку. Адже Університет із самого початку свого існування відігравав суттєву роль у формуванні освітніх парадигм як систем теоретичних, методологічних, аксіологічних настанов та способів трансляції культури і соціалізації особистості у конкретну епоху. Він, з одного боку, перебував під безпосереднім впливом встановленого типу раціональності, а з іншого – Університет сам став тією інституцією, в межах якої формувалися різні світоглядні концепції, що стимулювали еволюцію раціональних поглядів на світ. Так, на думку С. М. Ягодзінського, раціональність в освіті впливає на функціонування і становлення наукової раціональності, надає їй практичного характеру та визначає її аксіологічний статус в культурі [14, с. 69]. Обґрунтовуючи схожі думки, А. А. Соловйов наголошує, що при переході до нового типу суспільства, освіта виконує свої соціокультурні функції, а тому сама здатна ставати частиною соціокультурної технології, стимулюючи зміну тих норм і стандартів, за допомогою яких соціалізує молодь [12, с. 21].

Відповідно до того чи іншого типу раціональності відбувається відбір поведінкових програм, через які індивід включається у культуру і соціальні взаємовідносини [12, с. 17]. Ці програми містять загальні уявлення про найбільш значні елементи культури і їх втілення в особистісних якостях людини, що знаходить своє втілення в *ідеалах освіченості, цілях та цінностях*, які згодом трансформуються під впливом реальних можливостей систем освіти та конкретних потреб суб'єктів освітнього процесу. Тобто, носячи спочатку ідеологічний, поступово такі *цілі* набувають функціональний характер, перетворюючись на конкретні *завдання* і зумовлюючи конкретні *функції* інституції. Відтак *місія / ціль / мета* Університету завжди направлені на ідеальний, з позиції сьогодення, образ майбутнього; *завдання* ж і *функції* Університету, з одного боку, мають підпорядковуватися *місії та цілям*, забезпечуючи їх по-етапну реалізацію, а з іншого (так як вони завжди пов'язані із конкретними запитами сьогодення) – бути зорієнтованими на прагматичні потреби освітніх систем і окремих суб'єктів.

Місія Університету, як одне із найважливіших понять в теорії Університету, у найбільш узагальненому вигляді, постає як смислоутворюєче ядро університетської ідеї (В. Д. Повзун) [11]. Вона є динамічною, так як постійно відбувається її трансформація, зумовлена постійною зміною філософських ідеалів, освітньою політикою і культурою конкретного суспільства чи освітньої інституції. Як вже було зазначено, вона за своєю суттю, є тим, про що Аристотель у своїй «Метафізиці» казав як про четверту першопричину існування будь-чого – «те, заради чого»; вона окреслює призначення інституції і відображає її цінність для суспільства загалом і для кожної людини зокрема. Зважаючи на означене, місія нерозривно пов'язана з аксіологічними вимірами того періоду, коли була визначена. Вона

орієнтована на ідеальний образ і зумовлює *ціль / мету, завдання, функції*, які мають бути реалізовані задля того, щоб університет як інституція максимально відповідав Університету як ідеї.

Висновки

Підводячи підсумки, зазначаємо, що дослідження Університету як ідеї передбачає:

- вивчення витоків ідеї Університету (період Античності);
- соціально-філософський аналіз основних суспільних тенденцій, які засвідчували наявність протиріч між університетом як інституцією та Університетом як ідеєю;
- порівняння найважливіших концептуальних моделей Університету на кожному етапі його розвитку шляхом визначення та аналізу їх основних структурних компонентів, якими, на наш погляд, є:
  - основні світоглядні *засади* Університету, або, іншими словами, *принципи / першопричини / підстави* існування (мають розглядатися у межах різних типів раціональності);
  - *місія* Університету (яка, у свою чергу, нерозривно пов'язана з *цінностями* в освіті та орієнтована на розвиток конкретного суспільства та культури загалом);
  - *ціль, або мета* Університету (основною ціллю освіти завжди є людина, відтак необхідним стає визначення *ідеалів освіченості*);
  - *функції та завдання* (які завжди тією чи іншою мірою відображають протистояння суспільних та індивідуальних інтересів в освіті).

Список літератури

1. Вебер М. «Объективность» социально-научного и социально-политического познания / М. Вебер / Избранные произведения: пер. с нем./ сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл. П. П. Гайденко. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с. – (Социологич. мысль Запада).

О. М. Кузьменко

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К АНАЛИЗУ КОНЦЕПТУАЛЬНЫХ МОДЕЛЕЙ УНИВЕРСИТЕТА

Проанализированы разные методологические подходы к исследованию идеи Университета; сформулированы основные теоретико-методологические основания исследования концептуальных моделей Университета; определены их структурные компоненты; обоснована необходимость исследования феномена Университета в контексте основных исторических типов рациональности.

O. Kuzmenko

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE ANALYSES OF THE UNIVERSITY'S CONCEPTUAL MODELS

It is analyzed different methodological approaches to the study of the University's idea; it is formulated the main theoretical and methodological bases of study of the University's conceptual models; it is distinguished their structural components; it is grounded the necessity to study the phenomenon of the University in the context of the main historical types of rationality.

2. Гусинский Э.Н., Турчанинова Ю.И. Введение в философию образования: учеб. пособие. Ю.И. Турчанинова – М.: Логос, 2000. – 223 с. – (Учебник для XXI в.). – Имен. указ.: 219 – 220 с.

3. Долженко О. В. Университет постмодерна: предпосылки становления и развития / О. В. Долженко // *Alma-mater. Вестник высшей школы.* – 2009. – № 6. – С.9 – 14.

4. Донскова А. М. Идея классического университета и специфика ее реализации: соц.-филос. аспект на материале рос. Образования и науки: дис. ...канд. филос. наук: спец. 09.00.11 «Социальная философия» / А. М. Донскова. – Ульяновск, 1997. – 166 с.

5. Захаров И. В. Миссия университета в европейской культуре / И. В. Захаров, Е. С. Ляхович. – М., 1994. – 240 с.

6. Кант И. Критика чистого разума / Иммануил Кант: пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. – К.: Юніверс, 2000. – 504 с. – Парал. тит. арк. нім. – С.336 – 338.

7. Ладыжец Н. С. Университетское образование. Идеалы, цели, ценностные ориентации: [монография] / Н. С. Ладыжец. – Ижевск: Филиал издательства Нижегородского университета при УдГУ, 1992. – 236 с.

8. Медведев І. А. Державне управління розвитком університету: теоретично-прикладний аспект : [монографія] / І. А. Медведев. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ "Магістр", 2011. – 220 с.

9. Огородникова И. Идея университета – проект воплощения идеальной образовательной формы / И. Огородникова, А. Геринг // *Вестн. Омск, ун-та.* – 1997, – №4. – С. 77 – 80.

10. Пелікан Я. Ідеяс Університету / Я. Пелікан; : пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2009. – 306 с.

11. Повзун В. Д. Миссия университета как аксиологический феномен [Электронный ресурс] / В. Д. Повзун // *Электронное научное издание «Аксиология и инноватика образования».* – С. 42 – 56. – Режим доступа: <http://openport.ru/axiology/docs/19/17.pdf>

12. Соловьев А. А. Образование в контексте смены типов рациональности: дис. ...канд. филос. наук: спец: 09.00.11 «Социальная философия» / А. А. Соловьев. – Волгоград, 2009. – 155 с.

13. Філіпенко А. С. Теоретико-методологічні виміри університету / А. С. Філіпенко // *Ідея університету: сучасний дискурс: матеріали міжнародної конференції 26 – 27 травня 2011 року, м. Київ.* – К., 2011. – С. 19.

14. Ягодзінський С. М.. Наукова раціональність та раціоналізм в освіті / С. М. Ягодзінський // *Практична філософія – Київ-ПАРАПАН.* – 2010. – №2 (№ 36) – 235 с.